

Вук Ф. Даушовић

Универзитет у Београду
Филозофски факултет – Одељење
за историју уметности

Материјалност и визуелна култура: литургијски предмети из саборног храма Вазнесења Христовог у Чачку**

* vukdau@gmail.com

** Чланак представља резултат рада на пројекту Филозофског факултета Универзитета у Београду са матичним бројем 17329235, који заступа проф. др Миомир Деспотовић, а чији је руководиоца проф. др Јелена Ердљан.

Апстракт: Материјални објекти појединих литургијских предмета важни су за визуелну културу, будући да одражавају разноврсне аспекте културне и друштвене историје, социјалну и економску динамику времена, те уметничке врлике и феномене. Уметнички обликовани богослужбени предмети из саборног храма Вазнесења Христовог у Чачку припадају још једној важној катедралној ризници која није целовито сагледана и пројумачена са аспекта историје уметности и визуелне културе. Сребрнина, везени текстил и друге драгоцености из ове црквене ризнице као активни посредници осликавају културну, црквену и друштвену динамику у важном градском средишту појединих Чачка. Истовремено, они су одраз ширег културних врлика у Србији XIX века. Интензивне промене у визуелној култури карактеристичне за ово раздобље могу се јасније сагледати управо кроз трансформације материјалних артифицираних предмета, њихову динамичну циркулацију и дужину употребе и трајања. Преознавањем богослужбених предмета из чачанске катедралне цркве као објеката којима је „материјализована хришћанска стварност“ могу се јасније одредити карактер и одлике српске црквене уметности XIX века, те улоге материјалних предмета у њеном манифестовању.

Кључне речи: материјалност, црквена уметност, златарство, литургијски предмети, црква Светог Ђорђа, саборни храм Вазнесења Христовог, Чачак, XIX век

Abstract: Material objects such as liturgical items are important for visual culture, as they reflect diverse aspects of cultural and social history, the social and economic dynamics of their time and the artistic circumstances and phenomena. The artistically shaped liturgical objects from the Cathedral Church of the Ascension of Our Lord in Čačak belong to yet another important cathedral treasury that has not been fully looked into and interpreted from the aspects of the history of art and visual culture. The silverware, embroidered textiles and other valuables from this church treasury depict as active mediators the cultural, ecclesiastical and social dynamics in an important urban centre such as Čačak. At the same time, they constitute a reflection of wider cultural circumstances in the 19th-century Serbia. Intense changes in the visual culture, characteristic of this period, may be observed more clearly precisely through the transformations of material artfied objects, their dynamic circulation and the time during which they could be used. By recognizing the liturgical objects from Čačak's cathedral church as objects that "have materialised Christian reality" it is possible to determine more clearly the character and the characteristics of the Serbian church art in the 19th century and the role of material objects in its manifestation.

Key words: materiality, church art, goldsmithery, liturgical objects, Church of Saint George, Cathedral Church of the Ascension of Our Lord, Čačak, 19th century

Покретни предмети, често маргинализовани у старијим научним истраживањима, доспели су у фокус интересовања савремене науке као објекти којима се опредмећује и материјализује

¹ В. Вунум Вокер 2011. Интересовање и усмереност научне пажње међународне јавности на ове теме уочава се кроз пројекте попут *Ornamenta Sacra*, који реализује Католички универзитет у Левену, и темате пратећих скупова попут: *Ornamenta Sacra: The Art of Liturgy and the Liturgy of Art* (Toronto 2019); *Ornamenta Sacra. Late Medieval and Early-Modern Liturgical Objects in a European Context (1400–1800)* (Brussels–Leuven 2019).

² Вунум Вокер 2013: 3–18; Rosler, Walker Вунум, Eaton 2013: 10–37; Williamson 2014: 60–73.

³ Бојовић, Марковић, Рајић 1992; Вуловић 1993; Рајић, Тимотијевић 2011; Рајић, Тимотијевић 2021. За целовит историјат чачанских цркава и историју формирања ризнице катедралне цркве Вазнесења Христовог у Чачку в. Бојовић 2014: 45–54.

⁴ Радојковић 1993: 115–123.

⁵ Ова студија, посвећена материјалној култури и литургијским предметима, надовезује се на истраживања и рад др Слободана Јаковљевића, *Фонд рејских богослужбених и рукописних књига из ризнице саборне цркве Вазнесења Господњег у Чачку*, са којим чини научну и истраживачку целину.

⁶ Рајић, Тимотијевић 2011: 34.

⁷ Вуковић 1996: 361–362.

⁸ Радосављевић 2014: 233–242.

⁹ В. Костић Ђекић 2016.

хришћанска религијска стварност.¹ Литургијски предмети везани за црквену и културну историју града Чачка осликавају друштвене промене, историјско-уметничке прилике, те трансфер културних модела карактеристичних за XIX век, творећи свакодневицу овог периода једнако као црквена архитектура или монументално сликарство. Поједини сачувани предмети заправо су једино материјално уметничко сведочанство о несталим црквеним објектима попут чачанске цркве Светог Ђорђа, са којом су чинили интегралну културну целину. Ови објекти истовремено сведоче о начинима на које је формирана сакрална топографија Чачка у XIX веку. Пажљива уметничка обрада предмета богослужења, избор разноврсних материјала од којих су израђивани и томе подесних медија, уз иконографске и друге представе на њима, учинили су да истовремено припадају и свету покретних материјалних објеката и свету слика, што их чини предметима сложене рецепције, који захтевају адекватан методолошки приступ. Управо је заокрет у историји уметности, који се може назвати „материјалан“, проблематизовао сложену функцију објеката и материјалних предмета у изградњи визуелне културе.² Улога материјалних објеката попут оних који се употребљавају у литургијском богослужењу може се јасније тумачити уколико се посматрају унутар сакралног домена усмеравајући нарочиту пажњу на однос различитих друштвених и социјалних контекста и околности под којима су ови предмети обликовани. За потпуно разумевање религијског значаја који су имали важна је функција којој кореспондирају подесни симболи и слике.

Храм Вазнесења Христовог у Чачку има дуговеку историју, а прва црква Богородице Градачке подигнута је као немањихка задужбина у XII веку.³ Поједини материјални предмети, спорадично сачувани, убедљиво сведоче о сложености и слојевитости визуелне културе овог храма током његовог дугог трајања.⁴ Нововековном културном слоју, међутим, припада највећи број данас сачуваних предмета, па ће они бити подвргнути научној пажњи и обради.⁵ Период османске владавине старој чачанској цркви променио је намену, те је претворена у џамију. За новију историју нарочито је значајан период девастације након аустро-турског рата из тридесетих година XVIII века. Након тога, у Првом српском устанку, чачанска црква изнова је посвећена и у њој су се одржавала спорадична богослужења. По завршетку периода револуције и Другог српског устанка, чачанска црква је наново освећена 6. септембра 1834. године.⁶ До времена владике Никифора Максимовића Ужице је било седиште епископа, да би га он 1831. године из ове вароши преместио у Чачак.⁷ Тридесетих година XIX века долази до велике црквене обнове, коју најпре карактерише црквена аутономија, стварање националне јерархије и епископата, те изградња, опремање и снабдевање стотине цркава на подручју Митрополије београдске.⁸ У овој националној обнови кључну улогу имао је кнез Милош Обреновић са својом породицом, која управља ондашњом Србијом.⁹ Управа над Чачком била је поверена брату кнеза Милоша, господару Јовану Обреновићу.

¹⁰ Даутовић 2016: 145–196.

¹¹ Бојовић 2014: 47.

¹² Даутовић 2017: 211–213.

¹³ Даутовић 2016а: 190–195.

¹⁴ Даутовић 2020: 122–148.

¹⁵ Бојовић 2009: 43–44; Бојовић 2014, 48.

¹⁶ О овом иконографском мотиву на богослужбеним предметима в. Даутовић 2020: 861–865.

Друштвено-политичка улога Обреновића колико и њихова лична религиозност имали су значајну улогу у опремању ондашњих српских цркава. Од самих материјалних могућности Обреновића као ктитора пресуднији је био њихов утицај на промене спрам „уметничког укуса епохе“, које се јасно уочавају кроз политику прилагања и избор одређених уметничких форми и стилова.¹⁰

Развој чачанске вароши и сакралних објеката у њој везан је за престанак османске власти, те пратеће политичке факторе који су утицали на развој црквене уметности и њену друштвену ангажованост. Поред цркве Богородице Градачке, односно потоњег храма Светог Вазнесења Христовог у Чачку, у српском делу вароши близу гробља подигнута је око 1820. године црква Светог Ђорђа као задужбина господара Јована Обреновића. Црква је богато снабдевена утварима од сребра и књигама, уз „прекрасно ново темпло“. Након пресељења седишта Епарије ужичке у Чачак, ова је црква добила катедралну намену. Црква Светог Ђорђа постојала је до јула 1877. године, када је срушена, док су иконе Алексија Лазовића и богослужбени предмети пренети у цркву Вазнесења Христовог.¹¹

Слична пракса преношења драгоцености из старијих цркава у нове храмове или обновљене цркве била је веома распрострањена. Масивни сребрни прибор за евхаристију, уз друге драгоцености, пренети су из старе придворне цркве господара Јеврема у нову ваљевску цркву Богородичиног покровца.¹² Сличан је принцип чувања црквених старина током XIX века присутан и приликом преноса вредних утвари из Старе неготинске цркве у нови саборни храм у овом граду.¹³ Богослужбеним предметима који су припадали старијим црквама настављано је у континуитету литургијско богослужење, те су у том смислу они једнако везани за првобитне храмове колико и оне у којима је њима доцније служено.

Сачувани богослужбени предмети из чачанске ризнице који су настајали до четврте деценије XIX века припадају културно и типолошки каснобарокној култури, која постепено поприма одлике класицизма.¹⁴ Међу најстаријим предметима је кандило, које се доводи у везу са кнезом Николом Костићем, а начињено је од сребра почетком XIX века.¹⁵ Ово црквено светлило израђено је у духу балканско-османске златарске праксе, уочљиве пре свега у самој форми, те секундарној декорацији, вегетабилном украсу и мотивима попут дрвета кипариса. Као декоративни елемент, на кандилу се јављају лица са нимбовима, која се могу идентификовати као представе светитеља. Значајна карактеристика чије је упориште у старијој балканској уметности јесу три волутасте змијолике немани, које држе чашу кандила и спајају је ланцима са матицом.¹⁶ Овакви златарски радови, извесно из домаћих радионица, спона су са уметношћу краја XVIII века и њеним токовима који су били формиран под утицајем османске градске културе и исламске златарске уметности.

Чачански кнез Васа Поповић приложио је 1831. године за вечни спомен сина Јова цркви Светог Ђорђа масивнио сребрно

¹⁷ Бојовић 2014: 48.

¹⁸ Хан 1959: 69–70; Тимотијевић 1996а: 129.

¹⁹ Уп. збирку кандила из Старе цркве у Крагујевцу, Даутовић 2018: 239–242.

²⁰ Макуљевић 2005: 72–111.

²¹ Висина путира износи 25 cm, пречник стопе 16,5 cm, чаша пречника 9,5 cm. Недостатак конзерваторских третмана у великој мери умањује рецепцију ових драгоцених предмета, који, прекривени патином, не могу бити ваљано виђени нити сагледани и валидирани у контексту епохе.

²² Бојовић 2014: 47.

²³ Бојовић 2014: 47–48.

²⁴ Изложен је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

²⁵ Даутовић 2020: 466–469.

²⁶ Бојовић 2014: 50.

²⁷ О овоме детаљније у расправи др С. Јаковљевића о богослужбеним књигама чачанске цркве у овом броју Саопштења.

²⁸ Бојовић 2014: 50.

кандило.¹⁷ Барокне форме, ажуриране површине покривене флорално-вегетабилном декорацијом, као и ливене фигуре херувима који носе ланце, недвосмислено указују на тзв. „јерусалимски“ тип кандила.¹⁸ Оваква кандила су најрепрезентативнији вид сребрине који се могао наћи у првим деценијама XIX века, а прилагали су их црквама једнако моћни појединци, као и богати градски еснафи.¹⁹ Јерусалимска кандила присутна на широком балканском простору одраз су заједничке визуелне културе хришћана неговане у Османском царству.²⁰

Сачувани путир из 1833. године, којим је служено у цркви Светог Ђорђа, приложила је Љубица, супруга Марка Рогића. Карактеристичан је за уметничке токове првих деценија XIX века. Његова веома широка, тростепено издигнута левкаста кована стопа гравирана је биљним мотивима попут других сличних предмета које израђују кујунције од различитих легура и сребра. Дршка је глатко полирана и профилисана као балустер са нодусом по средини. Гнездо чаше путира ажурирано је и у потпуности позлаћено, а састоји се од симетричних биљних мотива, грана љиљана и цветова руже изведених у духу класицизма. Причесна чаша је звонаста и широка (сл. 1).²¹ Овај путир јамачно је био у време када је њиме служено масивна и репрезентативна евхаристијска чаша, чија је форма одражавала савремене уметничке токове епохе. Дарак од бордо свиле, такође приложен 1833. године, који је „Љубица, супруга Марка Богата“, даривала цркви,²² извесно је прилог исте ктиторке који је чинио целину са путиром.

Премештање седишта епархије из Ужица у Чачак условило је убрзану обнову катедралне цркве, чему је знатно допринео владика Никифор Максимовић. Приликом освећења чачанске цркве, које је епископ Никифор обавио са „шест свештени персона“ у септембру 1834. године, наводи се да је храм поседовао из старије ризнице XVIII века један златан крст и четворојевањђеље.²³ Антиминс који је владика Максим том приликом освештао потиче из Јерусалимске патријаршије, а отиснут је у време патријарха Аврамиоса с краја XVIII века.²⁴ Антиминси отиснути за овог јерусалимског патријарха налазе се у бројним српским црквама и карактеристични су управо за раздобље стицања црквене аутономије.²⁵ Настојањем епископа Никифора Максимовића у граду је подигнут велелепни владичански конак 1837. године. У Чачку су епископи столовали од 1831. до 1854. и од 1897. до 1933. године.²⁶ Кнез Милош Обреновић поменуто је у попису добротвора храма Вазнесења Христовог као приложник архијерејског чиновника 1831. године.²⁷ Даривање архијерејског чиновника свакако је било у вези са премештањем трона епископа ужичких у Чачак, које се догодило исте године. Господар Јован Обреновић је своје куму владици Никифору Максимовићу даривао архијерејску митру, која се налазила у чачанској цркви, а сматра се да је доцније однета у Београд.²⁸ Забележено је и да су после Првог светског рата у Београд због несташице послата из Чачка четири комплета архијерејских одејанија. У заоставштини епископа Никифора помињу се „плаветни крст са камењем драгим“ и „крст са брилијантима и злат-

1. Чаша, дар Љубице Розић, 1833

1. Chalice, gift of Ljubica Rogić, 1833

²⁹ Бојовић 2014: 50.

³⁰ Брмболић 2016: 270–271.

³¹ Бојовић 2014: 50–51. Ови су предмети идентификовани и налазе се у изложбеној поставци Православног духовног центра „Владика Николај Велимировић“ у Краљеву, смештеном у згради господар Васиног конака, те ће из техничких разлога бити објекти будућих научних истраживања.

ним ланцима“, који је поклонио кнез Александар Карађорђевић.²⁹ Као аналогија може послужити напрсни крст од злата и емјала, извесно руског порекла, на чијој је полеђини гравирано „Кнез Српски Александ. Карађорђевић“ из ризнице манастира Хиландара.³⁰ Другим крстом овог типа одликован је и потоњи владика Јоаникије Нешковић. Овом архијереју је кнез Михаило Обреновић септембра 1860. године даривао панагију од злата са драгим камењем.³¹

У ризници чачанске цркве сачувани су архијерејска митра, са кожном кутијом, набедреник и пар наруквица (сл. 2). Ови везом украшени предмети, који припадају архијерејском орна-

2. Делови архијерејског орнаџа ужичких епископа: пар наруквџца (горе лево), набедреник (горе десно) и архијерејска мџтра са припадајућом кожном куџијом (испод)

2. Parts of the archihierus's chasuble of the bishops of Užice: a pair of epimanikia (upper left), epigonation (upper right) and archihierus's mitre with pertaining leather box (below)

³² Висине је 26,5 cm и пречника 20 cm.

ту, истичу се нарочитом репрезентативношћу и потичу из XIX века. Митра је високо издигнута и начињена од вишњевог сомота, те украшена техником веза и златовеза. Подељена је крстообразно са четири, богатим златовезом формиране траке, у којима су емајлом изведени медаљони са приказима јеванђелиста и њиховим симболичким персонификацијама. У слободним пољима су крупне представе шестокрилих серафима, педантно везеног лица разнобојним концем и златовезених крила, изведених уз употребу златних шљокица. Почелица је такође богато украшена приказима серафима, бисерима и стакленом пастом у кружним декоративним фасунзима. На врху митре је крст од прозирне стаклене пасте, а постава унутрашњости је промењена и смарагдне је боје.³² У збирци

³³ Живанов 2014: 121–136.

³⁴ Ђурановић 2008.

³⁵ Уп. Даутовић 2016: 182; Даутовић 2016а: 197.

³⁶ Димензије набедреника су 27 x 27 cm.

³⁷ Уп. Стојановић 1960: 78–79; Тимотијевић 1989: 111–114.

³⁸ Димензије наруквица су 18 cm дужине и распона 12 и 17 cm.

³⁹ Тимотијевић 1996: 305–317.

⁴⁰ Петровић 2003: 303–325.

⁴¹ Стојановић 1960: 16–19; Витковић-Жикић 1994: 45–95.

⁴² Стојановић 1960: 75–77; Тодић 2012: 454–456.

архијерејских митри Српске патријаршије израђиваних претежно у српским, грчким и руским радионицама од XV до XX века нема митре која је припадала Никифору Максимовићу, док је сачувана чачанска митра, блиска примерцима из касног XVIII и XIX века.³³ Техничке појединости и начини израде ових репрезентативних оглавака такође се нису мењали у поменутом периоду, а вештина њиховог обликовања је готово непромењена и до данас.³⁴ Кутија намењена чувању митре шестоугаоног је облика, изнутра постављена пурпурном свилом, док је споља пажљиво обложена бордо кожом украшеном златотиском. Затварала се малом бравом са кључем. Познато је да су за чување репрезентативних престоних крстова током XVIII и XIX века израђиване луксузне постављене кутије, обложене кожом на исти овај начин.³⁵ Посебна кутија намењена архијерејској митри говори такође о њеној материјалној вредности, као и о потреби за брижљивим чувањем овог предмета.

Набедреник је уобичајеног облика и садржи разнобојним концем минуциозно везену представу Васкрсења Христовог, ивице су покривене златовезом, док су у угловима овални медаљони са приказима јеванђелиста и њиховим симболима. Ивице набедреника украшене су тешким срменим ресама и богатим кићанкама од уплетених златних нити.³⁶ Представа Христовог Васкрсења на набедренику у потпуности следи барокни иконографски модел тријумфалне победе Христове над смрћу.³⁷ Пар наруквица израђен је од вишњеве кадифе и богато покривен златовезом. На првој наруквици је представа арханђела Михаила са мачем и теразијама, док је на другој представљен арханђел Гаврило као благовесник са крином, под снопом златног светла. Фигуре су везене разнобојним концем и златом, док је фолијажна орнаментика изведена златовезом преко картонских шаблона.³⁸ Прикази два арханђела на наруквицама такође своје упориште имају у барокној епохи, током које је целестијална јерархија посредника између неба и земље, служитеља небеске литургије и оних који непрестано прослављају Свету Тројицу и Пресвету Богородицу приказивана више него икада раније и касније у историји.³⁹

Најцењенија техника украшавања текстила златовезом пореклом је са истока, док су главни везилачки центри били у развијеним градовима. Током XVIII и XIX века примењивана су два основна начина рада – први је називан „вез наскроз“, а други је познат као „вез преко папира“.⁴⁰ Такође, пракса уметања сликаних партија инкарната уместо веза разнобојним концем, те шљокица и стаклене пасте карактеристични су за XIX век.⁴¹ Доследна барокна иконографска сликарства XVIII века, употреба разнобојног конца уместо сликаних делова, златовез велике вештине, те основа од вишњевог броката у свом карактеру одражавају нешто од познатих „Милетића скута“ из Старе сарајевске цркве, који су настали у бечким везилачким радионицама крајем XVIII века.⁴² С опрезом износимо мишљење да су описана митра, набедреник и наруквице такође дело бечких радионица, те да су могли настати половином XIX века. За митрополита Мелентија Павловића архијерејски орнат, који се

⁴³ Тимотијевић 2012: 351.

⁴⁴ Бојовић 2014: 50.

⁴⁵ Бојовић 2014а: 211.

⁴⁶ Бојовић 2014: 48.

⁴⁷ Даутовић 2018: 230.

⁴⁸ Димензије кивота су 10 x 5 cm, висина 7 cm.

⁴⁹ Даутовић 2020: 607–614.

⁵⁰ Бојовић 2014: 48; Рајић, Тимотијевић 2021: 103.

⁵¹ Дужина је 19 cm. Изложено је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

чува у манастиру Враћевшници, кнегиња Љубица Обреновић наручила је из Беча.⁴³ Ова констатација отвара могућност да су сачувани предмети могли припадати епископу Никифору, те да митра намењена, пре свега, служењу архијерејске литургије никада није напуштала скривнице катедралне цркве којој је припадала.

Чланови владарске породице Обреновић даривали су чачанске цркве које упоредо функционишу током друге и треће четвртине XIX века. Након што је Круна, супруга Јована Обреновића, преминула у јануару 1835. године, кнез је чачанској цркви Вазнесења Христовог у спомен приложио јеванђеље, са скромнијим сребрним оковом, штампано у Москви крајем XVIII века.⁴⁴ Доцније, после смрти господара Јована, његова друга супруга, Ана Обреновић, чачанској цркви Светог Ђорђа даривала је престони крст окован сребрним филиграном.⁴⁵ Црквени инвентар храма Вазнесења Христовог из 1837. године наводи постојање сребрног и позлаћеног престоног крста, сребрног прибора за евхаристију, сребрне миросаљке и појаса, те четири кандила од истог метала. Поменути су и предмети попут путира од туча, бакарног дискаса и петохлебнице, кадионице од лима и два месингана чирака.⁴⁶ Постојање литургијског сребра намењеног празничним богослужењима и утвари од металних легура за дневне циклусе богослужења устаљена је пракса у српским црквама XIX века.⁴⁷

Значајан, до сада непубликовани предмет је кивот-дарохранилница, на гравираној посвети назван „кутијом“, који је чачанској цркви Вазнесења Христовог даривала Вукосава, супруга Миливоја Марковића, у вечни спомен родитељима 28. јуна 1838. године.⁴⁸ Кивот је израђен од сребра, у форми правоугаоног ковчега, са лучно заобљеним поклопцем, док су ивице декорисане профилисаним траком. Кутија је затворена једноставном резом, облика запете (сл. 3). Приложнички натпис урезан је на њеном поклопцу. Овај тип правоугаоне кутије мањих димензија, израђиван од сребра, намењен је чувању часних дарова и карактеристичан је за балкански простор, а претходи дрвеним дарохранилницама са Распећем, какве ће од половине XIX века ући у готово масовну употребу.⁴⁹

Уметничким праксама првих деценија XIX века припада и сребрно литургијско копље које је кујунција Михаило Јовановић 1839. године даривао цркви у Чачку за вечни спомен супруге Перунике.⁵⁰ Копље класицистичке форме састоји се од гвозденог стреластог сечива, сходно литургијској намени и канонским прописима, и дршке полигоналног облика, са крупним нодусом у средини, која је на супротном крају завршена равнокраким крстом. Натпис на дршци покрива готово целу њену површину (сл. 4). Овај предмет редак је примерак копља од драгоцених материјала веште обраде, настао у радионици домаћег мајстора, и истовремено поуздан извор који казује да је у Чачку половином XIX века деловао кујунција по имену Михаило Јовановић. У црквеној ризници сачувано је још једно копље са сребрном тордираном дршком, које по свој прилици потиче из друге половине XIX века.⁵¹

5. Тас од алиаке, приложен цркви у Чачку 1845

5. Alpacsa pan, donated to the church in Čačak in 1845

⁵² Бојовић 2014: 48.

⁵³ Пречник дискаса износи 20 см. Изложен је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

⁵⁴ Даутовић 2017: 212–213.

Наредне, 1840. године чачанској цркви је Петар Бојовић за спомен оцу Боју Поповићу приложио дискас од сребра за проскомидију.⁵² Обликован је у форми плитке тацне издигнутог обода искуцавањем, а приложнички натпис тече на полеђини.⁵³ Ивица дискаса исечена је у дужини од неколико центиметара. Овај вид прилагођавања литургијској функцији није новина и може се видети и на сребрном дискасу господара Јеврема из цркве у Ваљеву.⁵⁴ Овакве интервенције неретко су чињене како би се честице извађене из просфоре и распоређене на дискасу лакше могле сипати у путир без бојазни да нека од њих испадне или заостане уз ивицу. Дискас у форми плитког тањира без украса готово је најчешћи тип овог богослужбеног предмета у првој половини XIX века.

Средина XIX века доноси потпуније окретање централно-европском културном моделу, уз импорт луксузне робе из Аустријског царства и прихватање владајућих текућих историјских стилова. Ове су промене присутне не само код припа-

6. Кандило од сребра, дар Марџе Циџор, 1847

6. Silver oil lamp, donation of Marta Cipor, 1847

⁵⁵ Даутовић 2017: 215–218; Даутовић 2020: 149–171.

⁵⁶ Макуљевић 2006: 17–53; Бојовић 2014: 50.

⁵⁷ Бојовић 2014: 49.

⁵⁸ Пречник таса износи 30 см. Изложен је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

дника владајућих и економских елита ондашње Србије већ и кроз поимање високе црквене јерархије заслужне за њихово увођење у актуелну литургијску уметничку праксу.⁵⁵ Луксузно покућство и намештај бидермајерске епохе уз портрете архијереја, графичке ведуте манастира и уметничке слике са мотивима мртве природе, којима је опремљен владичански конак у Чачку, јасно говоре о усвајању новог културног модела код највишег клира.⁵⁶ Предмети који се од половине XIX века јављају потврђују ову тезу, попут четири таса начињена од алпаке и приложена чачанској цркви 1845. године.⁵⁷ Округле тацне подигнуте ивице биле су намењене сакупљању прилога током богослужња, ређе су могле бити употребљаване и као анафорници. Ивица тасова декорисана је траком гранула, док је у средишту гравирани венац са бобицама, који прати натпис: *сѡкаѡ ѡлагодѡтѡ, док је место и датум: У Чачку 10. марѡа 1845.* испод гравирано курзивом (сл. 5).⁵⁸ На тасу су утиснута два жига произвођача – први у правоугаоном пољу садржи слова [FMS], док је друга пунца у облику шрафираног штитастог поља, у чијој су другој трећини иницијали [IV]. Реч је о пунцама произвођача предмета од алпаке и кинеског сребра, будући да недостају ознаке које би упућивале на то да су тасови начињени од племенитог метала. Извесно је да фабриканте ових предмета треба тражити на подручју Аустријског царства.

⁵⁹ Кандило приложено чачанској цркви даровала је конкретно икони Свете Тројице Марта, супруга почившег Радоја Ципора 1847. године, Бојовић 2014: 49. Кандило је изложено у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

⁶⁰ Даутовић 2012: 177.

⁶¹ Neuwirth 2002: 8–19.

⁶² Даутовић 2020: 504, 520.

⁶³ Бојовић 2014: 51.

⁶⁴ Крст је висок 27 cm, док пречник његове стопе износи 10,5 cm. Изложен је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

⁶⁵ Величина дрворезаног крста је 10 x 6,5 cm.

⁶⁶ Даутовић 2020: 546.

⁶⁷ Бојовић 2014: 51.

Кандило од сребра, дар чачанској цркви Марте Ципор из 1847. године,⁵⁹ указује на дуго трајање старијих уметничких токова паралелних са новим начинима обликовања богослужбених предмета (сл. 6). Иако је претпостављено да потиче из бечких радионица, пунце на њему оповргавају ту тезу, указујући на балканске мајсторе и радионице. Барокна форма у ширем смислу и уже припадност „јерусалимском“ типу повезују га са бројним сличним и веома распрострањеним кандилима о којима је било речи. Жигови који су на њему утиснути састоје се од слова [М] у осмоугаоном пољу, извесно ознаке мајстора, и броја [13] такође у осмоугаонику, који према аустријском систему означава чистоћу сребрне легуре од тринаест лота (812.5/1000). Ова нумеричка ознака прихваћена је код српских златарских мајстора.⁶⁰ Иницијал мајстора и финоћа сребра показују да је кандило настало изван строго и прецизно контролисаних еснафских протокола аустријске престонице.⁶¹

Ужички епископи даривали су епархијске храмове континуирано. Јеванђеља која су стигла као помоћ руског цара Николаја 1846. године, владика Никифор Максимовић даривао је црквама у Чачку и Ужицу, а њихове окове израђивали су домаћи мајстори.⁶² Потоњи епископ Јоаникије Нешковић, потписан као владика ужичко-крушевачки, приложио је 1869. године за цркву Вазнесења Христовог у Чачку сребрни крст (сл. 7).⁶³ Престони крст владике Јоаникија типолошки карактерише старији начин обраде, што подразумева стопу извођену искуцавањем, украшену гравирањем претежно биљних декоративних мотива и ливену дршку. Оков дрвеног резбареног крста извођен је употребом различитих златарских техника, најчешће филиграна. Левкаста двостепена стопа чачанског крста декорисана је фризом палмета и фолијажних орнамената, док је дршка ливена у облику балустра и може бити плод доцније поправке, што донекле уноси забуну у погледу материјала од кога је оков израђен.⁶⁴ Дрвени крст фино је резан на пробој и састоји се од централне сцене Распећа Христовог на првој страни и приказа Крштења Христовог у Јордану на другој, док су у бочним крацима обострано допојасне фигуре јеванђелиста и пророка.⁶⁵ Крст је окован техником филиграна и конципован је тако да сугерише расцветали крст према већ устаљеној уметничкој и симболичкој пракси. Поред флорално-вегетабилних мотива израђених техником филиграна, декорисан је стакленом пастом и крупним сребрним гранулама. Епископ Јоаникије Нешковић приложио је 1864. године престони крст већих димензија и знатно репрезентативнијег окова, који је обликован према истом типу, цркви Светог јеванђелисте Марка у Ужицу.⁶⁶ Судећи по сачуваним крстовима овог архијереја, извесно је да за њихову израду бира домаће кујунцијске мајсторе који богослужбене предмете и даље израђују сходно нормама балканске и старије локалне традиције.

Друга половина XIX века готово у потпуности доноси окретање ка текућим европским историјским стиливима. Цркви Вазнесења Христовог чачански екмецијски еснаф и „друштво механџиско-кавеџиско“ поклонило је сребрну кационицу 1868. године (сл. 8).⁶⁷ Овај драгоцен предмет израдио је знаменити београдски златарски мајстор Никола Стојисиљевић.⁶⁸ Облико-

7. Пресїони крстї, дар єпископа
Јоаникија Нешковића, 1869

7. Blessing cross, donation of
Joanikije Nešković, 1869

8. Сребрна кадионица, дар чачанског екмеџијског еснафа и „друштва механичко-кавеџиског“, рад златара Николе Стојисилјевића, 1868

8. Silver censer, donation of the bakery guild of Čačak and the association of inn owners and bakers, made by Nikola Stojisiljević, 1868

⁶⁸ Даутовић 2021: 125–142

вана је у духу касног бидермајера, састоји се од чаше, сегментираних ребрима и декорисане цветовима руже, те поклопца изведеног на исти начин, декоративно ажурисаног и завршеног масивним тролисним крстом на врху. Кадионица виси на три ланца са прапорцима, сакупљена у стилски доследно обликовану матицу.⁶⁹ Репрезентативне кадионице златара Стојисилјевића, који је,

9. Сребрни архијерејски свећњаци – дикрија и трикирија, прилог епископа ужичког Викентија Кресојевића, рад златара Николе Стојисилјевића, 1874

9. Silver archiereus candlesticks – dikiri and trikiri, donation of the Bishop of Užice Vikentije Krasojević, made by goldsmith Nikola Stojisiljević, 1874

⁶⁹ Кадioniца је укупно висока 32 cm, док је пречник чаше 12,5 cm, а матица је пречника 7 cm. Изложена је у сталној поставци Народног музеја у Чачку. Публикована у: Рајић, Тимотијевић 2021: 105.

⁷⁰ Даутовић 2021: 135.

⁷¹ Вучо 1954: 52.

⁷² Даутовић 2020: 855–880.

поред Јована Николића, најбољи српски мајстор друге половине XIX века, налазе се такође у цркви у Бранковини, а њихов је приложник била кнегиња Персида Карађорђевић, те у Саборној и Вазнесењској цркви у Београду и Саборној цркви у Крагујевцу. Сребрне кадионице које израђује Никола Стојисилјевић нису биле присутне само у великим варошким храмовима. Готово подударну кадионицу из радионице златара Стојисилјевића, изведену од сребра у стилу касног бидермајера, даривао је цркви у Рачи марта 1866. године београдски трговац Милија Павловић.⁷⁰ Избор литургијског сребра централноевропског типа дошао је од варошког еснафа, претежно трговачког по свом карактеру, и поклапа се са продором луксузне истористички обликоване робе која је стизала као импорт. Мешовити механско-кафанско-пекарски еснаф из Чачка основан је још пре доношења Еснафске уредбе 1841. године и бројао је двадесет осам чланова приликом установљења.⁷¹ Бројност чланова и старина еснафа говоре о његовој економској снази и друштвеном угледу, који је визуелно репрезентовала кадионица златара Стојисилјевића, који је био међу најбољима у Кнежевини Србији.

Београдски златар Никола Стојисилјевић израдио је, такође за владика ужичког Викентија Кресојевића, пар епископских свећњака драгоцених за културну историју и познавање архијерејског богослужења XIX века (сл. 9).⁷² Дикирију и трикирију од позлаћеног сребра овај архијереј даривао је цркви у Чачку 1874. године, отприлике годину дана након што је хиротонисан у чин епископа, у који бива уздигнут после упокојења владике Јоаникија

⁷³ Вуковић 1996: 75–76.

⁷⁴ Висина дикирије и трикирије износи 29 cm, пречник базе износи 10 cm, док је распон између волуастих змајева држача свећа 16 cm. На дикирију је уз обод стопе гравиран курзивни натпис „Епископ Ужички Викентиј 1877.“

⁷⁵ Вујовић 1968: 116–117; Вујовић 1986: 423; Вујовић 1996: 166–167.

⁷⁶ Даутовић 2021: 135–136.

Нешковића. У време управљања манастиром Враћевшница игуман Викентије је уредио манастирску библиотеку и ангажовао сликара Ђуру Јакшића да изради галерију српских владалаца.⁷³ Владика Викентије као уметнички патрон извесно је полагао рачуна и на изглед архијерејског богослужења, будући да је од златара на добром гласу наручио нову дикирију и трикирију од масивног сребра.⁷⁴ Златар Стојисилевић извео је истоветан пар архијерејских свећњака од позлаћеног сребра по наруџби Катарине Пајевић 1867. године за цркву Ружицу у Београду, а овај пар свећњака доцније је пренет у Саборну цркву у Београду и намењен најсвечанијем архијерејском богослужењу. У бројним студијама литургијски свећњаци из цркве Ружице навођени су као веома репрезентативни комади црквеног сребра из друге половине XIX века.⁷⁵ Дикирију и трикирију је златар Стојисилевић извео од сребра финоће 13 лота, у симбиози европских истористичких стилова, уз додатак партија од филиграна на стопама, употребу разнобојне стаклене пасте и позлате. База и дршка су обликовани према типу бидермајерске сребрнине и допуњени филигранским листовима са уметнутом стакленом пастом. Филигрански украс у форми розете јавља се и на кришкастом нодусу дршке, на које се настављају држачи за свеће у форми крилатих волуастих змајева, два наспрамна на дикирији, односно три симетрична на трикирији. У средишту свећњака над фигурама змајева уздиже се полулоптасто испупчење са ливеним разлисталим крстом, у чијем је пресеку кракова камен од стаклене пасте. Уз базу дикирије утиснуте су златарске пунце Николе Стојисилевића – правоугаоно поље са натписом [*Cuioic*] и поље у облику штита, подељено крстом са оцилима, у чијем је средишту круг са бројем [13] као ознаком чистоће сребра тринаесте пробе. Златарска вештина Николе Стојисилевића дошла је нарочито до изражаја при пластичном обликовању змајева. Карактеристичне за православно богослужење, дикирија и трикирија Николе Стојисилевића у потпуности представљају аутентично решење које настаје под утицајем владајућих истористичких стилова, допуњених решењима у духу старије кујунцијске праксе, уочљивим у одабраном и иконографски промишљеном мотиву змаја и секундарној употреби филиграна. Архијерејски свећњаци из Београда и Чачка, настали готово у размаку од једне деценије, говоре о већ успостављеној типологији коју су прихватили имућни наручиоци унутар патронатског механизма XIX века.⁷⁶

Поједини догађаји политичке историје, попут ратних збивања, која су углавном утицала на девастацију и пљачкање храмова, некада су у њих и доносила нове предмете. У време српско-турских ратова 1876. године, пук руске војске са официрима дошао је да помогне у рату против Турака и сместио се у Чачку. Руски војници донели су са собом пољску цркву посвећену Светој Варвари, према ктиторки покретне цркве Варвари Андрејевној Безсоновој. Имала је изглед великог шатора, била је снабдевена свим потребним богослужбеним утварима и постављена је у порти, десно од чачанске цркве. По завршетку рата ова црква је остала у Чачку, а неколико година доцније српске војне власти тражиле су да богомоља према реверсу буде спакована и послата за Београд. Тада су задржане црквене утвари, и то: сребром оковано јеванђеље, кадионица, позлаћени

10. Чаша и дискос од сребра
финоће 84 золоћника, пореклом
из војничке цркве кћићиорке
Варваре Андрејевне, московска
радионица, 1876

10. Chalice and discos made of silver
with the purity of "84 zolotnika,"
originating from a military church
of ktetor Varvara Andrejevna,
Moscow workshop, 1876

⁷⁷ Запис који се односи на ове догађаје из сребром окованог руског јеванђеља настао је по казивању проте Срете Михаиловића, а записао га је протојереј Милован Милутиновић 1936. године. У целини је цитиран у тексту др С. Јаковљевића о богослужбеним књигама чачанске цркве у овом броју Саопштења.

⁷⁸ Постникова-Лосева, Платонова, Уљанова 1983: 148, 203.

⁷⁹ Висина путира износи 24 cm, пречник стопе 15 cm, чаша пречника 10 cm.

⁸⁰ Дискос је пречника 15 cm, стопе пречника 7,5 cm и висине 6,5 cm.

⁸¹ Распон крака износи 11,5 cm и висине је 8 cm.

⁸² Даутовић 2020: 223–249.

⁸³ Дужине је 19,5 cm. Изложена је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

⁸⁴ Даутовић 2017а: 140–141.

⁸⁵ Даутовић 2020: 278–323.

⁸⁶ Бојовић 2014: 52; Рајић, Тимојевевић 2021: 105. Изложен је у сталној поставци Народног музеја у Чачку.

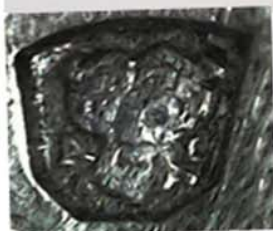
сребрни прибор за евхаристију, који се састоји од путира са дискосом, звездице, копча и кашичице, и икона Свете Варваре. Уместо ових предмета, у Београд су послате старе утвари које одговарају количини пописаног покретног инвентара.⁷⁷

У ризници цркве Вазнесења Христовог сачуван је сребрни путир са дискосом и звездицом који се помиње у запису из руског јеванђеља на мало коло (сл. 10). Путир је израђен од масивног сребра, а на основу пунци, настао је у Москви 1876. године од сребра финоће 84 золотника према руском систему означавања племенитих метала.⁷⁸ Обликован је у духу историзма са елементима руско-византијског стила. На стопи су гравирани попрсја четворице јеванђелиста, уз богату флоралну декорацију. На њеној ивици гравирани су кратки молитвени натписи: *Оздрави Варвари* и *Оусѣокосѣи Јоанна*. Чаша путира гравирана је геометријским мотивима и садржи четири медаљона са представама Исуса Христа, Богородице, Светог Јована Крститеља и Крста на Голготи. Уз ивицу причесне чаше гравирани су тројари: *тѣлохристово приидѣ источника бѣсмертнаго вкусите*.⁷⁹ Дискос је такође израђен у Москви 1876. године од сребра финоће 84 золотника. Уз годину су утиснути жигови контролотра [вс] и иницијали мајстора [ои]. Обликован је као тацна са рубом, издигнута на високу стопу. Површина дискоса украшена је гравираним симболичком представом Мелизмоза и молитвеним текстом: « агнецъ-божинъ вѣцманъ грѣхнѣсего мира, који је смештен дуж његове ивице.⁸⁰ Звездица носи ознаке чистоће сребра [84] и пунцу мајстора [ои], профилисаних је ивица и украшена геометријским орнаментима.⁸¹ Руско литургијско сребро импортовано је интензивно у последњим деценијама XIX века и обликовано је у духу текућег руског историзма. Евхаристијски прибор из Чачка квалитетне израде доспео током рата визуелно се надовезује на познате облике из руских радионица, уз специфичан историјски контекст, који га чини драгоценцијом.⁸²

У црквеној ризници сачувана је кашика за причешће, израђена од сребра. Суспицијент јој је округлао, док се на крају равне издужене дршке налази попречан крак, који формира крст. На полеђини је гравирани приложнички, натпис који гласи: *прило ана ман. с. храмѣ с. возн. г. у чачку*.⁸³ Идентична ложица, са записом исте приложнице, дарована је Старој цркви у Јагодини 1879. године, те се ложица из Чачка може датовати у исти период, уз опаску да овакви упоредни предмети откривају топографске особености приложничке праксе у XIX веку.⁸⁴

Крајем XIX века опремање српских цркава богослужбеним предметима и утварима било је у делокругу специјализованих радионица. Истовремено је златарска делатност наставила да се развија за круг имућних наручилаца. Готово до Другог светског рата израђивани су масивни филигрански крстови као готово једини вид уметничког сребра изван токова индустријализације.⁸⁵ Репрезентативан престони крст окован филиграном даривала је 1905. године цркви Вазнесења Господњег Емилија Рацић за спомен оцу Недељку, угледном чачанском трговцу (сл. 11).⁸⁶ Дрворезбарени крст дело је доброг мајстора и садржи на првој страни сцену Крштења Христовог у средишту, бочно су празничне представе Сретења и Ваведења Богородице, у горњем краку су приказане Благовести, док су у доњем вертикалном краку крста

11. Пресјони крст од сребрног филиграна, са њунцама за крујно сребро Краљевине Србије (лево и у средишњој) и жигом београдског златара Јована Јовановића (десно), дар Емилије Раџић, 1905
11. Blessing cross made of silver filigree, donation of Emilija Racić, with hallmarks for large pieces of silver of the Kingdom of Serbia (left and in the middle) and a hallmark of goldsmith Jovan Jovanović from Belgrade (right), 1905

⁸⁷ Крст је величине 14 x 8 cm.

⁸⁸ Крст је висине 43,5 cm и стопе пречника 15 cm.

⁸⁹ Даутовић 2012: 191–192.

⁹⁰ ИАБ-1054, Фонд Сајдиско-Кујунџијски и Златарско-Ливачки Еснаф, Београд, *Књига Калфи Еснафа Златарско-Ливачког од 1853–1889. год.*, без ред. бр, стр. 3–4.

⁹¹ ИАБ-1054, Фонд Сајдиско-Кујунџијски и Златарско-Ливачки Еснаф, Београд, *Књига Еснафских Чланова Мајстора од 1868. год. Златарско-Ливачких*, ред. бр. 30.

⁹² О овом типу опширније в. Даутовић 2020: 299–301.

⁹³ Бојовић 2014: 52.

⁹⁴ Крст је висине 39,5 cm и стопе пречника 14 cm.

⁹⁵ Крст је висине 30 cm и стопе пречника 11 cm.

⁹⁶ Брмболић 2016: 120–125.

прикази Цвети и Неверовања Томиног. На другој страни дрворезаног крста у центар је смештено Распеће Христово, изнад је приказано Преображење Христово, док су испод сцене Издајство Јудино и Силазак у ад, а у бочним крацима представљени су Успење Пресвете Богородице и Васкрсење Лазарево.⁸⁷ Богат филигрански оков конципиран је у форми процветалог крста и понавља решења из XIX века.⁸⁸ Стопа је у потпуности покривена филиграном, украсним розетама и овалним камењем од плаве стаклене пасте. Дршка се састоји од кришкастог сегмента, нодуса и цилиндра, покривеног преплетом сребрне жице. Око кутије у којој је крст радијално се шири густ флорално-вегетабилни преплет од разноврсних филигранских форми, допуњен камењем од стаклене пасте. По бројним детаљима овај крст подсећа на радове београдског златара Рафаила Пашковића. Уз руб стопе отиснути су жигови, и то пунца Краљевине Србије за крупне предмете од сребра финоће 800, усвојена после Закона о контроли чистоће злата и сребра 1882. године.⁸⁹ Ознака мајстора састоји се од слова [Ј] у квадрату. Иницијали сходно еснафским књигама мајстора и калфи београдског златарског еснафа, кроз који су прошли готово сви значајни српски златари друге половине XIX века, одговарају двојици мајстора који су се звали Јован Јовановић. Први је дошао да златарски занат, у трајању од три године, изучи у радионици београдског златара Николе Стојисилјевића и уписан је у књигу калфи 1879. године као двадесетогодишњи Јован Јовановић из Београда.⁹⁰ У књизи мајстора Београдског еснафа 1901. године уписан је извесни Јован Јовановић родом из Пожаревца, стар двадесет осам година, који је пред старешинама еснафа Јарославом Безухом и Новицом Костићем израдио један мушки сребрни прстен са каменом, на основу кога је постао члан београдског златарског еснафа.⁹¹ Пунце потврђују да је крст настао у домаћој радионици чији мајстор може бити препознат међу поменутима златарима који делују почетком XX века.

У црквеној ризници налазе се четири крста пореклом из специјализованих фирми за израду црквених утвари, а припадају истом типу од пресоване металне легуре са емајлираним Распећем.⁹² Један од ових крстова приложила је чачанској цркви Милева Ристић за здравље деце 1898. године. Упоредо са бројним индустријализованим производима, прилагани су крстови од сребра рађени техником филигран (сл. 12).⁹³ Масиван је делимично оштећени, сребрним филиграном окован крст, дар чачанског трговца Илије Кривачића храму Вазнесења Христовог 1911. године.⁹⁴ Дрворез је сведен на приказе Распећа и Крштења Христовог, окружене јеванђелистима и пророцима. На левкасту стопу нанети су филигрански украси, дршка је квадратно профилисана са нодусом по средини, док је оков израђен у форми „процветалог крста“ и допуњен разнобојним стакленим каменчићима. Други драгоцен крст потиче из 1939. године, а приложила га је Живана за душу супруга Воје Радовановића, хотелијера из Чачка.⁹⁵ Особености окова указују на знатно старије узор, уз употребу корала на стопи те стаклене пасте. Овај крст дарован у XX веку могао је настати знатно раније. Порекло радионице би ваљало тражити на југу Балкана, а време израде сместити свакако у прве деценије XIX века.⁹⁶

12. Сребрни филигрански крст, прилог трговца Илије Кривачића (лево), 1911; сребрни филигрански крст, дар удовице Живане Радовановић (десно), 1939*

12. Silver filigree cross, donation of merchant Ilija Krivačić, 1911 (left); silver filigree cross, donation of widow Živana Radovanović, 1939 (right)**

* Аутор свих приложених фотографија је аутор текста, Вук Даутовић.

** The author of all enclosed photographs is the author of the text, Vuk Dautović

Ризница чачанског храма Вазнесења Христовог на правилан и репрезентативан начин осликава промене у културној динамици и токовима српске црквене уметности XIX века. Богато визуелно наслеђе барокне уметности смениле су историчке варијације, које се даље развијају кроз индустријски обликоване предмете и кроз други паралелни развојни ток који негују уметници златари. Овако изложене контуре потврђују и бројне друге сачуване ризнице катедралних и градских цркава. Сложеност мреже богослужбених предмета, као наизглед апартног аспекта визуелне културе, сагледаних унутар различитих контекстуалних оквира епохе не осликава само одлике сакралне уметности овог периода, већ и на убедљив начин открива изглед материјалне свакодневице људи XIX века.

Извори:

- Историјски архив Београда [Historical Archives of Belgrade].
 ИАБ-1054, Фонд Сајдско-Кујунџијски и Златарско-Ливачки Еснаф, Београд, *Књига Калфи Еснафа Златарско-Ливачког од 1853–1889. год.*
 ИАБ-1054, Фонд Сајдско-Кујунџијски и Златарско-Ливачки Еснаф, Београд, *Књига Еснафских Чланова Мајстора од 1868. год. Златарско-Ливачких.*

Литература:

- Бојовић Р. 2009, *Чачански крај у прошлости*, Чачак.
 Бојовић Р. 2014, *Варош и храм – о ризници цркве Вазнесења Христовог у Чачку*, Светлост од светлости: хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије, Зборник са стручног скупа посвећеног јубилеју Миланског едикта 313–2013, ур. Ч. Јаничић, Београд, 45–55.
 Бојовић Р. 2014а, *Владарски дом Обреновића у збиркама Народног музеја у Чачку*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије, књ. II, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 207–249.
 Бојовић Р., Марковић О., Рајић Д. 1992, *Богородичина црква на Морави*, Чачак.
 Брмболић М. 2016, *Крстоци из ризнице манастира Хиландара*, Београд.
 Витковић-Жикић М. 1994, *Уметнички вез у Србији 1804–1904*, Београд.
 Вујовић Б. 1968, *Прилог познавању српског златарства XIX века*, Зборник Музеја примењене уметности 12, 113–120.
 Вујовић Б. 1986, *Уметности обновљене Србије 1791–1848*, Београд.
 Вујовић Б. 1996, *Саборна црква у Београду*, Београд.
 Вуловић М., ур., 1993, *Богородица Градачка у историји српског народа*, Чачак.
 Вуковић Сава (еп.) 1996, *Српски јерарси*, Београд–Подгорица–Крагујевац.
 Вучо Н. 1954, *Распадање Еснафа у Србији*, књ. 1, Београд.
 Даутовић В. 2012, *Златар Јован Николић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 40, 173–194.
 Даутовић В. 2016, *Династичка књижевност и лична побожност Обреновића: даривање црква богослужбеним предметима и уџварима*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, књ. IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 145–196.
 Даутовић В. 2016а, *Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Негошину*, Саопштења XLVIII, 187–206.
 Даутовић В. 2017, *Црквено сребро из ризнице храма Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву*, Саопштења XLIX, 211–227.
 Даутовић В. 2017а, *Ризница Старе цркве Светог арханђела Михаила у Јагодини, Два века Старе цркве у Јагодини*, Јагодина, 123–146.
 Даутовић В. 2018, *Ризница храма Силаска Светог Духа: визуелни аспекти литургијског живота Старе крагујевачке цркве, Стоменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018)*, ур. З. Красић, Крагујевац, 219–248.
 Даутовић В. 2020, *Уметности и литургијски ритуал: богослужбени предмети у српској визуелној култури 19. века*, докторска дисертација, Београд.
 Даутовић В. 2021, *Које био мајстор „Стојић“ – о златару Николи Стојицијевићу*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 49, 125–142..
 Ђурановић А. 2008, *Архијерејске митре – насипанак, израда и фотографије митри*, Даљ.
 Живанов Д. 2014, *Митре (из фонда Музеја Српске православне цркве и Патријаршијске ризнице у Београду)*, Светлост од светлости: хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије, Зборник са стручног скупа посвећеног јубилеју Миланског едикта 313–2013, ур. Ч. Јаничић, Београд, 121–136.
 Костић-Ђекић А. 2016, *Држава, друштво и црквена уметности у Кнежевини Србији (1830–1882)*, докторска дисертација, Београд.

- Макуљевић Н. 2005, *Визуелна култура и приватни идентитет православних хришћана у 18. веку*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, ур. А. Фотић, Београд, 72–111.
- Макуљевић Н. 2006, *Културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку*, Приватни живот код Срба у деветнаестом веку, Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата, ур. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 17–53.
- Петровић Ђ. 2003, *Од јустиа до златовеза: икања и вез*, Београд.
- Постникова-Лосева М. М., Платонова Н. Г., Ульянова Б. Л. 1983, *Золотое и серебряное дело XV–XX вв. территория СССР*, Москва.
- Радожковић Б. 1993, *Средњовековна зона Богородице Градачке*, Богородица Градачка у историји српског народа, Чачак, 115–123.
- Радосављевић Н. 2014, *Аутономија православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 25, 233–242.
- Рајић Д., Тимотијевић М. 2011, *Црква Светог Вазнесења Христовог у Чачку*, Чачак.
- Рајић Д., Тимотијевић М. 2021, *Храм Светог Вазнесења Господњег у Чачку*, Чачак.
- Стојановић Д. 1960, *Уметнички вез у Србији од XIV до XIX века*, Београд.
- Тимотијевић М. 1989, *Иконографија Великих празника српској барокној уметности*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 25, 95–134.
- Тимотијевић М. 1996, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад.
- Тимотијевић М. 1996а, *Црква Светог Георгија у Темнивару*, Нови Сад.
- Тимотијевић М. 2012, *Таковски усџанак – српске Цвеици: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној јолијини званичне репрезентативне културе*, Београд.
- Тодић Б. 2012, *Иконостаѕ Сџаре српске цркве у Сарајеву*, Суџаекта: зборник радова поводом четрдесет година Института за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, ур. И. Стевовић, Београд, 439–458.
- Хан В. 1959, *Значај њалесџинских еулогија и литургијских ѡредеија за новију умјетност код Срба (XVII–XVIII стољеће)*, Зборник Музеја примењених уметности 5, 45–77.

*

- Bynum Walker C. 2013, *The Sacrality of Things: An Inquiry into Divine Materiality in the Christian Middle Ages*, *Irish Theological Quarterly* 78, 3–18.
- Bynum Walker C. 2011, *Christian Materiality: An Essay on Religion in Late Medieval Europe*, New York.
- Rosler M., Walker Bynum C., Eaton N. et al. 2013, *Notes from the field: Materiality*, *The Art Bulletin* 95/1, 10–37.
- Neuwirth W. 2002, *Wiener Silber 1781–1866, Namens- und Firmenpunzen*, Wien.
- Williamson B. 2014, *Material culture and Medieval Christianity*, *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*, ed. J. H. Arnold, Oxford, 60–73.

**MATERIALITY AND THE VISUAL CULTURE:
LITURGICAL OBJECTS FROM THE CATHEDRAL
CHURCH OF THE ASCENSION OF OUR LORD
IN ČAČAK**

Material objects such as liturgical items are important for visual culture, as they reflect diverse aspects of cultural and social history, the social and economic dynamics of their time and the artistic circumstances and phenomena. The intense changes in the visual culture characteristic of the 19th century may be observed more clearly precisely through the transformations of material artfied objects, their dynamic circulation and the time during which they could be used. The liturgical objects from the Cathedral Church of the Ascension of Our Lord in Čačak belong to yet another important cathedral treasury that has not been fully looked into and interpreted from the aspects of the history of art and visual culture. After the liberation from the Ottoman rule, from the third decade of the 19th century on, the churches in the town of Čačak were restored and the city became the seat of the bishops of Užice in 1831. The Church of St George, which existed from 1820 to 1877, and the cathedral church, founded in the 12th century as the Church of the Mother of God Gradačka and re-consecrated for the glory of the Ascension of Our Lord in 1934 having gone through numerous transformations, are important for the past of Čačak that was ruled by Gospodar Jovan Obrenović. Numerous artistically shaped liturgical objects that depict changes in the cultural dynamics and the trends in the Serbian ecclesiastic art of the 19th century have been collected at the new cathedral church. The rich visual heritage of the Baroque art was replaced by variations of Historicism that developed further through industrially shaped objects and through another parallel development trend nurtured by goldsmith artists. The treasury has preserved a chalice from 1833, a silver artophorion from 1838, a cross of Bishop Joanikije Nešković from 1869, a censer from 1868 and archihiereus candlesticks donated in 1874 – pieces made by goldsmith Nikola Stojisiljević from Belgrade. A filigree cross from a domestic workshop, made in 1905, most likely being the work of goldsmith Jovan Jovanović, is also significant. Extremely refined embroidery, a part of the archihiereus's chasuble of the bishops of Užice is kept at the church treasury. Silverware, embroidered textiles and other valuables from this church treasury depict as active mediators the cultural, ecclesiastical and social dynamics in an important urban centre such as Čačak. At the same time, they constitute a reflection of wider cultural circumstances in the 19th-century Serbia.